

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง สภาพปัญหาการจัดการศึกษาแผนกธรรมของสำนักเรียนขนาดเล็ก จังหวัดลำพูน มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพปัญหาและแนวทางการแก้ปัญหาการจัดการศึกษา แผนกธรรมสำนักเรียนขนาดเล็ก จังหวัดลำพูน

ประชากรที่ใช้ในการวิจัย ประกอบด้วย ผู้บริหาร จำนวน 57 รูป และครูผู้สอนแผนกธรรม จำนวน 200 รูป ของสำนักเรียนขนาดเล็ก จังหวัดลำพูน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย เป็นแบบสอบถามซึ่งผู้วิจัยสร้างขึ้น แบ่งออกเป็น 3 ตอน ตอนที่ 1 เป็นแบบสอบถามเกี่ยวกับสถานภาพของผู้ตอบแบบสอบถามเป็นแบบสำรวจรายการ (Check List) ตอนที่ 2 เป็นแบบสอบถามเกี่ยวกับสภาพปัญหาการจัดการศึกษาแผนกธรรมของสำนักเรียนขนาดเล็ก จังหวัดลำพูน ใน 4 งาน คือ งานวิชาการ งานงบประมาณ งานบุคคล และงานบริหารทั่วไป เป็นแบบสอบถามมาตราส่วนประมาณค่า (Rating Scale) 5 ระดับ ตอนที่ 3 เป็นแบบสอบถามเกี่ยวกับสภาพปัญหาและแนวทางการแก้ปัญหาการจัดการศึกษาแผนกธรรมของสำนักเรียนขนาดเล็ก จังหวัดลำพูน เป็นแบบสอบถามปลายเปิด (Open - Ended)

การวิเคราะห์ข้อมูล วิเคราะห์หาค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และค่าความถี่ โดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูป

สรุปผลการวิจัย

1. สภาพปัญหาการจัดการศึกษาแผนกธรรมของสำนักเรียนขนาดเล็ก จังหวัดลำพูน ตามความคิดเห็นของผู้บริหารและครูผู้สอน

1.1 ผู้บริหารและครูผู้สอนมีความเห็นว่า การจัดการศึกษาแผนกธรรม โดยรวม มีปัญหาในระดับมาก เรียงลำดับค่าเฉลี่ยจากมากไปหาน้อย คือ งานงบประมาณ งานบริหารทั่วไป งานวิชาการ และงานบุคคล

1.2 ผู้บริหารและครูผู้สอนมีความเห็นว่า งานวิชาการ โดยรวมมีสภาพปัญหาอยู่ในระดับมาก และข้อที่มีปัญหามาก 3 ลำดับแรก คือ นักเรียนให้ความสำคัญการเรียนวิชาสามัญมากกว่าวิชานักธรรมเพราะสามารถใช้วิชาสามัญเป็นประโยชน์กับชีวิตในอนาคตได้มากกว่า การตัดสินใจได้ตกในผลการสอบหลักสูตรนักธรรมขาดความจริงจึงส่วนหนึ่งสอบผ่านทั้ง ๆ ที่ไม่มีความรู้ และปัจจุบันมีการเรียนการสอนวิชานักธรรมเพียง 3-5 ชั่วโมงต่อสัปดาห์จึงไม่สามารถสอนให้ครบเนื้อหาตามหลักสูตรนักธรรมได้

1.3 ผู้บริหารและครูผู้สอนมีความเห็นว่า งานงบประมาณ โดยรวมมีสภาพปัญหาอยู่ในระดับมาก และข้อที่มีปัญหามาก 3 ลำดับแรก คือ เงินอุดหนุนรายหัวจำนวนน้อยเกินไปไม่เพียงพอต่อการนำมาใช้ในการจัดการศึกษา การได้รับงบประมาณอุดหนุนการจัดการศึกษามีความล่าช้า และการหาเงินนอกงบประมาณจากการบริจาคทำบุญบางท้องที่หาได้ยากและไม่มีการประชุมสัมมนาหรือดำเนินการของคณะสงฆ์เพื่อแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับงบประมาณการจัดการศึกษา

1.4 ผู้บริหารและครูผู้สอนมีความเห็นว่า งานบุคคล โดยรวมมีสภาพปัญหาอยู่ในระดับมาก และข้อที่มีปัญหามาก 3 ลำดับแรก คือ สำนักเรียนที่อยู่ชนบทโดยทั่วไปจะหาครูผู้สอนที่มีความรู้และทักษะในการสอนได้ยาก ครูผู้สอนที่สอนเก่งส่วนหนึ่งลาสิกขาทำให้สูญเสียครูผู้สอนที่มีความสามารถ และการสรรหาครูผู้สอนส่วนใหญ่ใช้การรู้จักคุ้นเคยโดยไม่มีการกระบวนการสรรหาที่เหมาะสม

1.5 ผู้บริหารและครูผู้สอนมีความเห็นว่า งานบริหารทั่วไป โดยรวมมีสภาพปัญหาอยู่ในระดับมาก และข้อที่มีปัญหามาก 3 ลำดับแรก คือ ขาดการกระตุ้นและจูงใจให้ชุมชนและท้องถิ่นสนใจที่จะส่งบุตรหลานเข้าเรียนแผนกธรรม ขาดการมีส่วนร่วมของบุคลากรทุกฝ่ายและชุมชนในการบริหารจัดการศึกษา และขาดการกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำของจำนวนนักเรียนที่สามารถเปิดเป็นสำนักเรียนได้

2. สภาพปัญหาการจัดการศึกษาแผนกธรรมของสำนักเรียนขนาดเล็ก จังหวัดลำพูน จำแนกตามความคิดเห็นของผู้บริหารและครูผู้สอนทั้งโดยรวมและแยกแต่ละงาน

2.1 ผู้บริหารมีความเห็นว่า การจัดการศึกษาแผนกธรรม โดยรวมมีปัญหาในระดับมาก เรียงลำดับค่าเฉลี่ยจากมากไปหาน้อย คือ งานงบประมาณ งานบุคคล งานบริหารทั่วไป และ งานวิชาการ

2.2 ครูผู้สอนมีความเห็นว่า การจัดการศึกษาแผนกธรรม โดยรวมมีปัญหาในระดับมาก เรียงลำดับค่าเฉลี่ยจากมากไปหาน้อย คือ งานงบประมาณ งานบริหารทั่วไป งานวิชาการ และ งานบุคคล

2.3 ผู้บริหารมีความเห็นว่า งานวิชาการ โดยรวมมีสภาพปัญหาอยู่ในระดับมาก และ ข้อที่มีปัญหามาก 3 ลำดับแรก คือ นักเรียนให้ความสำคัญการเรียนวิชาสามัญมากกว่าวิชานักธรรม เพราะสามารถใช้วิชาสามัญเป็นประโยชน์กับชีวิตในอนาคตได้มากกว่า หลักสูตรนักธรรมแต่เดิมมีไว้เพื่อการศึกษาพระธรรมวินัยสำหรับนักบวชเท่านั้น และหลักสูตรไม่ได้รับการปรับปรุงให้สอดคล้องกับสภาพปัจจุบันและการตัดสินใจได้ตกในผลการสอบหลักสูตรนักธรรมขาดความจริงจัง ส่วนหนึ่ง สอบผ่านทั้ง ๆ ที่ไม่มีความรู้

2.4 ครูผู้สอนมีความเห็นว่า งานวิชาการ โดยรวมมีสภาพปัญหาอยู่ในระดับมาก และ ข้อที่มีปัญหามาก 3 ลำดับแรก คือ นักเรียนให้ความสำคัญการเรียนวิชาสามัญมากกว่าวิชานักธรรม เพราะสามารถใช้วิชาสามัญเป็นประโยชน์กับชีวิตในอนาคตได้มากกว่า การตัดสินใจได้ตกในผลการสอบหลักสูตรนักธรรมขาดความจริงจังส่วนหนึ่งสอบผ่านทั้ง ๆ ที่ไม่มีความรู้ และปัจจุบันมีการเรียนการสอนวิชานักธรรมเพียง 3-5 ชั่วโมงต่อสัปดาห์จึงไม่สามารถสอนให้ครบเนื้อหาตามหลักสูตรนักธรรมได้

2.5 ผู้บริหารมีความเห็นว่า งานงบประมาณ โดยรวมมีสภาพปัญหาอยู่ในระดับมาก และข้อที่มีปัญหามาก 3 ลำดับแรก คือ เงินอุดหนุนรายหัวจำนวนน้อยเกินไปไม่เพียงพอต่อการนำมาใช้ในการจัดการศึกษา การได้รับงบประมาณอุดหนุนการจัดการศึกษามีความล่าช้า และก่านัดขัณฑ์ / ค่าตอบแทนการสอนมีจำนวนน้อยไม่จูงใจให้ครูผู้สอนมีความตั้งใจในการสอน

2.6 ครูผู้สอนมีความเห็นว่า งานงบประมาณ โดยรวมมีสภาพปัญหาอยู่ในระดับมาก และข้อที่มีปัญหามาก 3 ลำดับแรก คือ เงินอุดหนุนรายหัวจำนวนน้อยเกินไปไม่เพียงพอต่อการนำมาใช้ในการจัดการศึกษา การหาเงินนอกงบประมาณจากการบริจาคทำบุญบางท้องที่หาได้ยาก และการได้รับงบประมาณอุดหนุนการจัดการศึกษามีความล่าช้า

2.7 ผู้บริหารมีความเห็นว่า งานบุคคล โดยรวมมีสภาพปัญหาอยู่ในระดับมากและ ข้อที่มีปัญหามาก 3 ลำดับแรก คือ สำนักเรียนที่อยู่ชนบทโดยทั่วไปจะหาครูผู้สอนที่มีความรู้และทักษะ

ในการสอนได้ยาก การสรรหาครูผู้สอนส่วนใหญ่ใช้การรู้จักคุ้นเคยโดยไม่มีกระบวนการสรรหาที่เหมาะสม และครูผู้สอนที่สอนแก่ส่วนหนึ่งลาสิกขาทำให้สูญเสียครูผู้สอนที่มีความสามารถ

2.8 ครูผู้สอนมีความเห็นด้วยว่า งานบุคคลโดยรวมมีสภาพปัญหาอยู่ในระดับมาก และข้อที่มีปัญหามาก 3 ลำดับแรก คือ สำนักเรียนที่อยู่ชนบทโดยทั่วไปจะหาครูผู้สอนที่มีความรู้และทักษะในการสอนได้ยาก ครูผู้สอนที่สอนแก่ส่วนหนึ่งลาสิกขาทำให้สูญเสียครูผู้สอนที่มีความสามารถ และการสรรหาครูผู้สอนส่วนใหญ่ใช้การรู้จักคุ้นเคยโดยไม่มีกระบวนการสรรหาที่เหมาะสม

2.9 ผู้บริหารมีความเห็นว่า งานบริหารทั่วไปโดยรวมมีสภาพปัญหาอยู่ในระดับมาก และข้อที่มีปัญหามาก 3 ลำดับแรก คือ ขาดการกระตุ้นและจูงใจให้ชุมชนและท้องถิ่นสนใจที่จะส่งบุตรหลานเข้าเรียนแผนกธรรม ขาดระบบข้อมูลสารสนเทศที่รวบรวมข้อมูลต่าง ๆ ในการจัดการศึกษาของสำนักเรียนที่เป็นหลักฐานอ้างอิงได้ และขาดการกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำของจำนวนนักเรียนที่สามารถเปิดเป็นสำนักเรียนได้

2.10 ครูผู้สอนมีความเห็นว่า งานบริหารทั่วไปโดยรวมมีสภาพปัญหาอยู่ในระดับมาก และข้อที่มีปัญหามาก 3 ลำดับแรก คือ ขาดการกระตุ้นและจูงใจให้ชุมชนและท้องถิ่นสนใจที่จะส่งบุตรหลานเข้าเรียนแผนกธรรม ขาดการมีส่วนร่วมของบุคลากรทุกฝ่ายและชุมชนในการบริหารจัดการศึกษา และขาดการประเมินผลการจัดการศึกษาแผนกธรรมเพื่อนำมาพัฒนาคุณภาพการจัดการศึกษา

3. ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพปัญหาและแนวทางการแก้ไขปัญหาการจัดการศึกษาแผนกธรรมของสำนักเรียนขนาดเล็ก จังหวัดลำพูน ตามความเห็นของผู้บริหารและครูผู้สอน ผู้วิจัยเสนอเฉพาะข้อเสนอที่มีความถึตัน ๆ ดังนี้

3.1 งานวิชาการ สภาพปัญหา คือ ขาดกระบวนการพัฒนาครูผู้สอนอย่างต่อเนื่อง ครูผู้สอนขาดความรู้ ขาดความรับผิดชอบ ขาดการศึกษาอบรม ครูผู้สอนขาดขวัญกำลังใจ ขาดการปรับปรุงสื่ออุปกรณ์การเรียนการสอน ไม่ปรับปรุงเนื้อหาให้เข้าใจง่ายขึ้น ครูผู้สอนไม่มีการวางแผนการเรียนรู้อย่างเป็นระบบ การจัดเวลาเรียนยังไม่เป็นระบบ ไม่แน่นอน มีเวลาเรียนน้อยไป หลักสูตรลึกลับซึ่งเกินไป

แนวทางการแก้ปัญหาคือ ควรให้มีการอบรมสัมมนาครูผู้สอนอย่างน้อยปีละ 1 ครั้ง เพื่อการพัฒนาบุคลากรทางการศึกษา ควรอบรมครูผู้สอนก่อนการสอนในต่อละปี ควรมีการประเมินผลและสรุปผลการดำเนินงานของสำนักเรียนที่ชัดเจน ความพัฒนาหลักสูตรให้เข้ากับยุคสมัย

3.2 งานงบประมาณ สภาพปัญหา คือ งบประมาณไม่เพียงพอต่อการจัดการศึกษา การเบิกจ่ายงบประมาณล่าช้า การจัดสรรงบประมาณไม่ชัดเจนและไม่โปร่งใส สำนักเรียนต่างๆ ไม่มีการจัดทำบัญชีรับ – จ่ายที่ชัดเจน

แนวทางการแก้ปัญหา คือ ควรมีการสนับสนุนงบประมาณเพื่อการจัดการแผนก ธรรมให้มากกว่าที่เป็นอยู่ ควรจัดสรรงบประมาณให้ยุติธรรม ควรให้มีการจัดทำบัญชีรายรับ - รายจ่ายของสำนักเรียน ควรให้มีการระดมทุนกับทางชุมชน

3.3 งานบุคคล สภาพปัญหา คือ บุคลากรไม่เพียงพอ บุคลากร(ครูผู้สอน)ขาดความรู้ ครูผู้สอน ไม่มีความเสียสละช่วยเหลือ

แนวทางการแก้ปัญหา คือ คณะสงฆ์ในระดับต่างๆ ควรเอาใจใส่มากกว่านี้ ควรเพิ่ม นิศยภัตรหรือค่าตอบแทนให้ครูผู้สอนอีกหน่อยจะได้มีกำลังใจ ควรคัดผู้ที่ไม่ตั้งใจสอนหรือ ปฏิบัติงานออกและเลือกสรรบุคคลที่มีความพร้อมดำเนินการเรียนการสอนต่อไป

3.4 งานบริหารทั่วไป สภาพปัญหา คือ ผู้บริหารไม่มีความสนใจการจัดการเรียนการสอน ไม่มีการประชาสัมพันธ์ให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา อาคารสถานที่ไม่เป็นที่ร่มเย็น ไม่เอื้อต่อการเรียนการสอน ไม่มีการเก็บข้อมูลนักเรียน

แนวทางการแก้ปัญหา คือ ควรให้มีการอบรมผู้บริหารบ้างเพื่อปรับวิสัยทัศน์ในการบริหาร ควรมีการจัดทำสำมะโนนักเรียน ปรับปรุงวิธีการสอนให้เข้ากับกาลสมัย

อภิปรายผล

ผลการวิจัยสภาพปัญหาการจัดการศึกษาแผนกธรรมของสำนักเรียนขนาดเล็ก จังหวัดลำพูน มีประเด็นสมควรนำมาอภิปรายดังนี้

1. ผลการวิจัยพบว่า งานงบประมาณมีสภาพปัญหาเป็นลำดับที่ 1 ของการจัดการศึกษาแผนกธรรม สำนักเรียนขนาดเล็ก จังหวัดลำพูน ที่เป็นเช่นนี้ เพราะในอดีตสำนักเรียนได้รับงบประมาณสนับสนุนจากกรมการศาสนาใน 4 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 เป็นเงินอุดหนุนรายหัวนักเรียนที่ส่งรายชื่อเข้าสอบธรรมสนามหลวงในแต่ละปี หัวละประมาณ 50 บาท ส่วนที่ 2 เป็นเงินอุดหนุนรายหัวนักเรียนที่สอบไล่ได้นักธรรมตรี นักธรรมโท และนักธรรมเอก หัวละประมาณ 75 บาท ส่วนที่ 3 เป็นเงินอุดหนุนสำนักเรียน ประมาณ 1,025 บาทต่อปี และส่วนที่ 4 เป็นเงินอุดหนุนสนามสอบ ประมาณ 1,500 บาท บางสำนักเรียนที่ไม่ได้จัดเป็นสนามสอบธรรมก็ไม่ได้รับเงินอุดหนุนส่วนนี้ ซึ่งรวมจำนวนเงินอุดหนุนทั้ง 4 ส่วนแล้ว แต่ละสำนักเรียนจะได้รับสูงสุดประมาณ 9,000 บาทต่อปี

ปัจจุบัน ปีงบประมาณ 2548 สำนักเรียนได้รับเงินอุดหนุนการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม – บาลี เฉพาะตามรายหัวนักเรียนที่ส่งรายชื่อเข้าสอบประจำปี สูงสุดประมาณ 6,290 บาทต่อสำนักเรียน ซึ่งไม่เพียงพอต่อการใช้จ่ายในสำนักเรียน สอดคล้องกับ สุแทน โคตรภูเวียง (2530 : บทคัดย่อ) ได้ทำการศึกษาเรื่อง การบริหาร โรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาในภาคคณะสงฆ์ 9 ระบุว่า ปัญหาและอุปสรรคเกี่ยวกับการบริหารงาน ส่วนใหญ่เกิดจากการขาดแคลนปัจจัยการบริหารที่สำคัญ ได้แก่ เงินงบประมาณ และ นิคม สมบุตร (2540 : ข) ซึ่งทำการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องสภาพการวางแผนพัฒนาโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ในจังหวัดลำพูน ระบุว่า งบประมาณที่ได้รับการจัดสรรไม่เพียงพอต่อการดำเนินงาน

2. ผลการวิจัยพบว่า สภาพปัญหาในงานวิชาการสิ่งที่เป็นปัญหาลำดับที่ 1 คือ ครูผู้สอนขาดความรู้และทักษะในงานด้านการสอน ที่เป็นเช่นนี้ เพราะครูไม่ได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ครูไม่สนใจที่จะพัฒนาตนเอง ในหน่วยงานไม่มีแหล่งให้ศึกษาค้นคว้า ขาดแคลนเอกสารตำราคู่มือ ไม่มีผู้เชี่ยวชาญให้คำปรึกษา อีกทั้งการเลือกสรรครูผู้สอนไม่มีการกำหนดคุณสมบัติที่ชัดเจน โดยมอบภาระหน้าที่การสอนให้กับผู้ที่สอบไล่ได้นักธรรมเอกที่ไม่มีประสบการณ์หรือความรู้ทักษะการสอน สอดคล้องกับ ภพ เลหาไพบูลย์ (2534 : 195) ได้ระบุว่า ในการเรียนการสอนนี้ครูผู้สอนเป็นผู้ทำหน้าที่รับผิดชอบการสอน เพื่อให้ผู้เรียนได้เรียนรู้เป็นไปตามวัตถุประสงค์และความมุ่งหมายของหลักสูตร แต่ทุกวันนี้บุคลากรทางการศึกษาของโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมก็ทำการสอนโดยขาดการทดสอบ ขาดการประเมิน ขาดการติดตาม ซึ่ง

ส่วนมากถือกันแบบเป็นพี่น้องที่ช่วยกัน เมื่อบุคลากรนั้นจบปริญญาธรรมหรือจบนักธรรมมา ก็มาช่วยสอนทำให้ไม่เกิดประสิทธิภาพทำให้สัปดาห์ผ่านไปเป็นปี ๆ เท่านั้น จึงทำให้การจัดการสอนนักธรรมของโรงเรียนพระปริยัติธรรมขาดความเข้มแข็งและไม่เกิดผลที่ดีเท่าไรนัก หากเทียบการศึกษาทางโลก และฉรรค์ ธรรมคุณ (2530 : 22) ได้ระบุว่า ความรู้ในด้านวิชาการศึกษาได้แก่ ความรู้ ในด้านหลักการสอนระเบียบวิธีสอนต่างๆ การจัดกิจกรรม การผลิต การเลือก การใช้สื่อการเรียนเพื่อสนับสนุนให้กระบวนการเรียนการสอนดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ แต่สถานที่จัดการเรียนการสอนแผนกธรรม ขาดการจัดกิจกรรมที่หลากหลายรูปแบบอีกอย่างที่โรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมขาด คือ การประเมินการเรียนการสอนทำให้ไม่สามารถทราบได้ว่าแบบการศึกษาเป็นอย่างไรคือนอกจากการสอบประจำปีถ้าตกก็สอบใหม่ทำให้เสียเวลาอย่างมาก ฉรรค์ ธรรมคุณ (2530 : 23) ยังได้ระบุเพิ่มเติมอีกว่า หน้าที่อีกชั้นหนึ่ง ตอนหนึ่งของครูก็คือ การประเมินผลการเรียนการสอนว่าเป็นอย่างไรมีอะไรบกพร่องเกี่ยวกับตัวนักเรียนยังจะต้องแก้ไขเพิ่มเติมซ่อมเสริมอะไรบ้าง เมื่อได้สอนไปแล้วเพื่อให้สามารถเรียนรู้ได้ดีขึ้น หรือบรรลุจุดประสงค์ของการเรียนการสอนนั้นๆ ได้เช่น ความพร้อม ความรู้พื้นฐาน ความสนใจร่วมกิจกรรม การจัดงานร่วมกันเป็นต้น ซึ่งถือว่าระบบการจัดการเรียนการสอนของโรงเรียนแผนกนักธรรมยังต้องมีการพัฒนาอีกมาก เพื่อให้ทันยุคทันเหตุการณ์ซึ่งจะทำให้ผู้เรียนได้นำความรู้ไปประยุกต์ใช้ในชีวิตของตนเองเพื่อความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แบบ

3. ผลการวิจัยพบว่า สภาพปัญหาในงานบุคคลที่เป็นปัญหาลำดับที่ 1 คือ บุคลากรไม่เพียงพอ ที่เป็นเช่นนี้ เพราะว่าวัดที่สำนักเรียนตั้งอยู่นั้น ไม่มีพระภิกษุที่มีคุณสมบัติในการสอนแผนกธรรม จึงต้องขอให้พระภิกษุที่พำนักอยู่วัดอื่นมาช่วยในการสอน ซึ่งบุคลากรส่วนใหญ่ยังหวังความเจริญก้าวหน้าในทางโลก เมื่อมีความรู้ความสามารถ ซึ่งเมื่อถึงเวลาหนึ่งก็จะลาสิกขาเสียเป็นส่วนใหญ่ เมื่อครูผู้สอนลาสิกขาบทยอกไปทำให้ขาดบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถ ยิ่งในสำนักเรียนที่อยู่ในชนบทหรือในถิ่นทุรกันดารมักมีปัญหาขาดครูผู้สอนเป็นอย่างมาก ซึ่ง โสภิตภาโนมัย (2539 : 50) ได้ทำการวิจัยเกี่ยวกับเรื่องปัญหาการพัฒนาบุคลากรพบว่า ปัญหาที่บุคลากรไม่เพียงพออีกประการหนึ่งคือ การสร้างความมั่นใจในการปฏิบัติงานในหน้าที่รับผิดชอบของบุคลากร บุคลากรจึงไม่สามารถปฏิบัติงานได้อย่างเต็มความสามารถ และไม่เปิดโอกาสให้แสดงความคิดเห็นในงานที่ตนปฏิบัติ เป็นสาเหตุให้บุคลากรไม่เพียงพอ

4. ผลการวิจัยพบว่า สภาพปัญหาในงานบริหารทั่วไปที่เป็นปัญหาลำดับที่ 1 คือ ผู้บริหารไม่มีความสนใจการจัดการเรียนการสอน ที่เป็นเช่นนี้ เพราะว่า ผู้บริหารสำนักเรียนแผนกธรรมส่วนใหญ่จะเป็นพระสงฆ์ และมักจะเป็นพระผู้ใหญ่ ซึ่งทำหน้าที่ในหลายตำแหน่ง เช่น เป็นเจ้าอาวาส เจ้าคณะตำบล เจ้าคณะอำเภอ เป็นกรรมการในองค์กรของสงฆ์อื่น ๆ จะต้อง

ปฏิบัติศาสนกิจในพิธีกรรมต่าง ๆ ตลอดจนถึงนิมนต์ทั่วไป ทำให้ไม่มีเวลา ไม่มีโอกาสที่จะเอาใจใส่ดูแลการจัดการศึกษา อีกทั้งยังขาดความรู้ความสามารถในการบริหารจัดการศึกษา สอดคล้องกับ นิคม สมบุตร (2540 : 60) ซึ่งทำการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องสภาพการวางแผนพัฒนาโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ในจังหวัดลำพูน ระบุว่า ผู้บริหารโรงเรียนพระปริยัติธรรมในจังหวัดลำพูน เป็นบุคคลที่มีภาระหน้าที่มากพอสมควร และไม่มีโอกาสปฏิบัติงานในหน้าที่ที่มีความใส่ใจการจัดการศึกษามากมาย ซึ่งอาจจะขาดความชัดเจนในการปฏิบัติหน้าที่จนทำให้ขาดความกระตือรือร้นในอันที่จะแสวงหาความรู้ ความเข้าใจเพิ่มเติมในงานที่เป็นหน้าที่ของตนเอง

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะทั่วไป

1. สำนักเรียนขนาดเล็กควรร่วมกันระดมสมองเพื่อหาแนวทางปรับทัศนคติของนักเรียน แผนกธรรมให้มีความสำคัญกับการเรียนวิชานักธรรมมากขึ้น
2. ควรมีการประชุมบุคลากรที่จัดการศึกษาหรือผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องเพื่อนำผลการวิจัยไปใช้ในการพัฒนาการจัดการศึกษาแผนกธรรม
3. ควรให้บุคลากรทุกฝ่ายได้มีส่วนร่วมในการแก้ปัญหา หรือพัฒนาแนวทางการจัดการศึกษาแผนกธรรมสำนักเรียนขนาดเล็ก จังหวัดลำพูน โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชน เพราะชุมชนจะมีบทบาทสำคัญในการช่วยเหลือเรื่องงบประมาณ ซึ่งเป็นปัญหาสำคัญของการจัดการศึกษาแผนกธรรม

ข้อเสนอแนะในการวิจัย

1. ควรศึกษาวิจัยเรื่องการพัฒนาตนเองของบุคลากรในสำนักเรียนขนาดเล็ก จังหวัดลำพูน
2. ควรศึกษาวิจัยเกี่ยวกับสภาพปัจจุบันและปัญหาการบริหารสำนักเรียนขนาดเล็ก จังหวัดลำพูน
3. ควรศึกษาวิจัยเกี่ยวกับผลสัมฤทธิ์ของการศึกษาแผนกธรรมสำนักเรียนขนาดเล็ก จังหวัดลำพูน